

Семен ЗАЙДЕНБЕРГ

“ПО ВІДНОШЕННЮ ДО ХРИСТА І ДО ЦЕРКВИ”

*Шлюб як таємниця і таїнство
і його втілення у сьогоденній церковній сім'ї*

1. Аскетика сім'ї. Сама формула передбачає, що сім'я – це проблема. Справді, ставлення до шлюбу та сім'ї – одна з найскладніших, антиномічних речей, навіть із тих, з якими зустрічаємося у християнстві. З одного боку, шлюб – святий, шлюб – це таїнство “во образ Христа й Церкви”, шлюб у Кані – початок служіння Христового. Шлюб – це жертвне служіння і тому він сам по собі є аскетичним, це “несення тягарів одне одного” і досвід справжнього християнського смирення, вміння сприймати іншого як іншого, самопожертва заради тієї свободи іншого, в якій тільки і можлива любов. Цей досвід життя в іншому, досвід самоусвідомлення як дар – від іншого (“бо не жінка володіє своїм тілом, а чоловік” і – навпаки), досвід існування від іншого і через іншого, а відтак – відродження (“Бо як жінка від чоловіка, так і чоловік через жінку; а все – від Бога” (1 Кор. 11: 12)). Справжня сім'я – це світоч у світі, це відкритий дім, це тепло, затишок та приклад любові і спілкування в холодному довкіллі. Це взаємопідтримка одне одного і шлях до святості. Любов чоловіка і дружини, батьків і дітей, – це острівець “таємної свободи”, а інколи і взагалі – єдине місце реальності у світі брехні. Це “етика перетвореного еросу”, звільнюючий екстаз, що долає інстинкт любов'ю, це досвід Присутності. Це сила християнського служіння, у багатьох випадках – це ядро християнської спільноти, братства, школи, парафії. Кращі християнські богослови, незважаючи на очевидний ризик, знову і знову повертаються до образу шлюбу та сім'ї не тільки як до образу стосунків Христа і Церкви, але і як до образу стосунків усередині нашого Бога – Пресвятої Трійці.

Заповідь про шанування батьків – “перша заповідь з обітницею”. Сім'я – це місце, де ми з'являємося на світ і в материнській любові пізнаємо образ Господнього благоутроб'я. Сім'я – це традиція віри батьків, це сімейна честь, це ім'я, це живий зв'язок часів. Сім'я – це диво народження дітей, досвіду безумовної любові й довіри до нас, які

ми зустрічаємо у погляді дитини, розуміючи, що це тільки образ тієї любові і тієї довіри, яку надає нам Господь, вручаючи Своїх чад – наших дітей. З іншого ж боку... З іншого боку – “не обманюйте себе, плоть і кров Царства Божого не наслідують” і “у воскресінні ані одружуються, ані виходять заміж”; “вороги людині домашні його” і “добре людині не торкатися жінки”, а про шлюбні стосунки ще додано: “Краще так, ніж розпалюватися”. Сім’я – це об’єктивація духу та охолодження любові, це пекло самотності удвох, це нерозуміння і зрада. Перспектива, яку малює перед людиною укладання шлюбу, одного разу вже змусила учнів Христа вимовити оте перелякане: “Якщо такий обов’язок чоловіка до жінки, то краще не одружуватися”. Це “скорботи по плоті”, за які колись раз і назавжди пожалів нас апостол Павло. Це “егоїзм двох” та родовий інстинкт, який змушує захищати своє аж до насильства над іншими. Сім’я – це заглибленість і заповнення побутом, це спокуса комфортом і затишком, це той одяг, за який хапає нас світ. “У мене сім’я” – скільки людей, зокрема служителів церкви, виправдовували і виправдовують свою бездіяльність, а часом і відступництво цими словами. Та й апостол попереджав: “Неодружений про речі Господні клопочеться, як догодити Господеві, а одружений про речі життєві клопочеться, як догодити своїй дружині” (1 Кор. 7: 32–33). Можна по-різному тлумачити біблійну розповідь про гріхопадіння, проте не скинути із шальок терезів те, що людина впала у гріх у шлюбі й саме на шляху до сім’ї, на шляху до втілення любові: людина впала у гріх тоді, коли набула дружину, тобто набула себе в іншому, і ця уявна самодостатність дозволила їй відвернутися від Бога. Кінець кінцем, “ті хто мають дружин, хай будуть як такі, що не мають”, і жодна найвитонченіша екзегеза не скасовує тієї страшної безодні, перед якою ми стаємо щоразу, читаючи: “Коли хто приходить до Мене, і не зненавидить свого батька та матері, і дружини й дітей, і братів і сестер...” (Лк. 14: 26).

2. Друга реальність, оголошена в назві конференції, – постатеїстичне суспільство. Слово “постатеїстичне”, очевидно, має виразити те, що попередня епоха, атеїстична, агресивно відмовляла людині не тільки у праві та можливості, а й у самій потребі вірити в Бога, і цей досвід не минув безслідно. Звичайно, зовсім знищити антропологічну потребу у вірі було неможливо, і суспільство, все ж таки, пропонувало людині певні святині (а святиня, згідно із Письмом, – і є Бог), проте робило це підпільно, і святині пропонувалися надто вже сумнівні. Заперечення Бога – це заперечення реальності, і тому будь-якої

реальності атеїзм боявся як вогню. Відповідно, усе, що пов'язане із шлюбом та сім'єю, профанувалося найвитонченішим чином. Тому шлюб виявлявся під прицілом у першу чергу. Очевидно, немає потреби, та й неможливо перерахувати всі засоби, починаючи з облаштування радянського пологового будинку та горезвісного квартирної питання, які свідомо чи несвідомо для цього застосовувалися, проте ступінь досягнутого успіху перевершила уяву письменника Оруелла. Я дозволю собі нагадати похмурий анекдот часів пізнього застою, що, певною мірою, передає ступінь цього руйнування. Повертається чоловік додому і застає дружину в ліжку з коханцем. Звучить репліка: "Ось ти тут байдикуєш, а на розі, тим часом, апельсини по 2.10 продають". Профанація шлюбу була пов'язана ще і з тим, що були профановані всі основні реальності духовного (і церковного) життя, без котрих справжній шлюб стає неможливим. Практично всі головні духовні поняття, які передбачає християнське життя у шлюбі, були використані атеїстичною системою для прикриття брехні, і саме через це втратили для людини будь-який зміст. У результаті, такі основоположні речі як віра та вірність, жертвовність та служіння, смирення та послух доводиться відкривати наново, практично "з нуля".

3. Які проблеми, за нашим досвідом, постають перед сучасною людиною, яка обирає у своєму житті шлях шлюбу та створення сім'ї? Як і саму реальність Церкви, цю реальність ми можемо розглядати під трьома кутами зору, ніби на трьох зрізах, на трьох рівнях, кожен із яких має свої певні межі. Шлюб як таємниця Любові, шлюб як таїнство, тобто як образ та шлях проникнення та входження до цієї таємниці любові, і, зрештою, сім'я як втілення цього духу любові у життя конкретних людей у конкретний час та в конкретному місці. Якщо ми придивимося, то в сучасних умовах між цими трьома рівнями виявимо величезні розриви та розколи:

а) шлюб як таємниця і таїнство. Тут перший і величезний розрив. Як уже зазначалося, реальність таємниці, тобто власне містична реальність шлюбу часто виявляється профанованою і просто прихованою. У нормальному випадку шлюб – це завжди шлях до глибини, проте люди сьогодні часто просто не відають, де ця глибина. Ця втрата таємниці, страх перед духовною реальністю взагалі, виявляється у схильності сучасної людини до участі в різного роду містеріях, одна з яких – із найголовніших на сьогодні – є містерія сексуальна. Трагедія ж цієї людини в тому, що ця містерія, це таїнство

виявляється позбавленим таємниці як свого змісту, на противагу таємниці порожнечі. Справа довершується сучасною масовою культурою, ЗМІ, рекламою тощо, проти яких, найчастіше, немає ніякого імунітету, що виховується сім'єю. (Зі своїх військових вражень я виніс, перш за все, ось що: відсутність будь-якого духовного та морального імунітету у більшості молодих людей ранньоперебудовного радянського суспільства. Не думаю, що ситуація змінилася на краще.) Уже наведені слова апостола Павла "...жінка від чоловіка, так і чоловік через жінку" (1 Кор. 11: 12) і "дружина не володіє над тілом своїм, але чоловік; так же само й чоловік не володіє над тілом своїм, але дружина" (1 Кор. 7: 4), що розкривають таємницю взаємопроникнення та жертвовної самовіддачі і взаємоналежності любові, викликають у сучасної людини, неодноразово обдуреної і зрадженої, й тому такої, що прагне повної незалежності, – нерозуміння, а іноді просто істеріку. Це стосується й таємниці батьківства, материнства та синівства, які, будучи відірваними від традиції (передачі) віри, також втрачають свій внутрішній містичний зміст, перетворюючись, за спогадами радянських часів, на обтяжливий "обов'язок", який, у свою чергу, заперечується та відкидається;

б) другий розрив – між шлюбом і сім'єю. Сім'я, яка повинна бути місцем та формою втілення духу любові, дедалі частіше та безвихідніше стає об'єктивацією: енергія, що мала б бути напрямленою всередину, на розкриття глибини стосунків та життєве пізнання таємниці любові, розтрачується зовні. Відсутність таємниці призводить до крайньої об'єктивації та соціалізації. Сім'я як була так і залишається осередком суспільства. Тільки тепер це нове суспільство – суспільство споживання, що диктує людині свої закони та закріпачує її. Проблема в тому, що практично будь-яке інше суспільство у теперішній Росії зруйноване; від того, що будувалося за професійними та іншими подібними ознаками, залишилися тільки невеличкі острівці. Люди дедалі більше займаються тим, чого вони не навчалися і чим вони не хочуть займатися, руйнуючи власне життя. Гроші, що заробляються таким чином і дедалі частіше заради них самих, розбещують. Чоловік, обмежений у своєму житті лише роботою, що не відає виміру життя як служіння, і відповідно, не знає досвіду послуху, не може дати прикладу своїй сім'ї і, відповідно, не може нести свого служіння глави сім'ї, чим лишає духовної підтримки дружину та дітей, засуджуючи їх на беззахисність перед усіма вітрами світу цього. У кращому випадку, його намагання нести це служіння перетворюється на гвалтівне "панування", яке негайно виливається

реакцією у відповідь. Дружина, створена як “помічниця, відповідна чоловікові”, часто стає не в змозі виконати це своє призначення, оскільки чоловік нічого не “обробляє” і не “оберігає”, і допомагати йому немає в чому. Він тільки “забезпечує сім’ю”, через що вона перетворюється на ідола й руйнується. Особливо чітко ці проблеми постають якраз при повному або навіть частковому воцерковленні сім’ї: я знаю досить благополучну, дружну і, в певному розумінні, “ідеальну” сім’ю, де величезні проблеми почалися саме після воцерковлення усіх її членів: вони зіткнулися із тим виміром свого власного життя, про існування якого раніше не підозрювали, і виявилися просто безпорадними. Розрив між сенсом і духом життя Церкви та життям сьогоднішнього суспільства після падіння тоталітарного режиму й десятиріч вимушеної бездіяльності Церкви виявився занадто великим. Нинішнє життя постає значно ширшим, ніж застарілі схеми та рецепти, що багато в чому і викликає спокуси фундаменталізму та поверхового модернізму, який або звужує життєві обрії, або руйнує їх. Це виливається часом у “православну шизофренію”, коли життя поділяється на дві незалежні області, і благочестя “втрачає силу”. Та буває і навпаки, коли воно позбавляється сили через те, що життя сектантськи “звужується” і перетворюється на безплідну й безглузду стилізацію. Звичайно, що на житті сім’ї, яка неминуче належить до двох вимірів, це відбивається в першу чергу. Особливо подібне дається взнаки у вихованні дітей. Через різні духовні та соціальні причини нинішні батьки рідко коли мають більше двох дітей, а цього виявляється недостатньо для створення особливого середовища, необхідного для нормального зростання дітей. На жаль, нещодавно прийнята соціальна концепція не пропонує хоч би там якогось переконливого виходу із цієї ситуації, а досвід “воцерковлення життя”, накопичений у 20-і роки в Росії та згодом в еміграції, виявляється для нашої Церкви практично невідомим або суперечливим. Усі ці проблеми постають ще гостріше, коли торкаються сімей, де не всі члени – віруючі, а таких нині чи не більшість у нашій Церкві.

4. Звичайно, усі ці проблеми не нові, але з такою силою вони постають, здається, уперше. Що можна запропонувати за таких умов? Ясна річ, цілісна відбудова цієї реальності на всіх рівнях – і як таємниці, і як таїнства шлюбу, і як їх втілення у християнській і церковній сім’ї, досягається лише “по відношенню до Христа і Церкви”, тільки так таємниця шлюбу виявляється воістину великою. При цьому ми можемо і, думається, повинні використовувати увесь той досвід, який

нагромаджено в нашій Церкві з того часу, як вона усвідомила себе перед лицем зміненого світу. Отже, перш за все, вимір таємниці шлюбу може і повинен бути відбудованим через залучення до таємниці Церкви, Нареченої Ягняти. Це досягається передусім на шляху воцерковлення людини, що передбачає відродження церковної традиції катехізації, яка розуміється не як передача необхідних знань та навичок життя в Церкві, а у святоотцівському розумінні, як дійсне Таїнство освіти людини, яка приходить до Бога і до Його Церкви. Необхідність такої освіти була гостро відчута у 20-х роках у Росії, наприклад, у громаді священномученика о. Сергія Мечева, і згодом, уже в повоєнні роки в діяльності багатьох інших відомих пастирів нашої Церкви. Ця освіта потребує від нас засвоєння та актуалізації також усієї богословської спадщини російського релігійно-філософського відродження, як і його послідовників, бо без цього серйозна розмова про Бога та Церкву, так само як розмова про християнську сім'ю за нинішніх умов виявляється часто просто неможливою. Вимір шлюбу як таїнства потребує від нас прилучення до досвіду таємничого життя Церкви, де таїнства розуміються не як "засоби благодаті", а як саме життя Церкви, життя в таїнствах, яке за визначенням св. Миколая Кавасили і є "Життя у Христі". Для цього, в першу чергу, необхідна актуалізація досвіду так званого Євхаристичного відродження та пов'язаного з ним специфічного відродження місії, як у російській еміграції (перш за все – о. Олександра Шмемана), так і в Росії (архим. Тавріона Батозького, о. Всеволода Шпіллера та ін.). Нарешті, вимір християнської сім'ї потребує від нас створення та влаштування такого соціального середовища, яке допомогло б людині не розчинитися у секулярному суспільстві, водночас даючи йому сили уникнути також спокуси сектантського відмежування. Про це мріяли і цим шляхом уже йшли до нашої Церкви такі служителі Божі, як святі отці Олексій та Сергій Мечеві і архим. Сергій (Савельєв) у Москві, архим. Спиридон (Кисляков) та о. Анатолій Жураківський у Києві і багато інших, чиї імена та діяльність ми ще знаємо не досить або, навіть, не знаємо взагалі. За сучасних умов це може вилитися у створення невеликих мирянських громад та чисельніших братств. При цьому громада допомагає людині в осягненні та її розкритті в Любові як унікальної та незрівнянної для Бога і людей особистості, а братство допомагає людині в розкритті її особистої харизми, дару служіння Богу та Церкві у несенні свого хреста, без чого говорити про справжнє воцерковлення людини та набуття нею християнської сили важко (згадаймо бесіду преподобного Серафима з Мотовиловим про шляхи

стягання Духу Святого), а без цього "мучеництво" сім'ї виявляється для неї недоступним. До того ж, саме братства у змозі нині понести та підтримати в нашій Церкві такі необхідні їй сьогодні оголошуючі, освітні, видавничі, дитячі, благодійні, реабілітаційні, сімейні та інші соціальні програми, без яких вести мову про влаштування християнської сім'ї, за надто нечастими, хоча і втішними винятками, не доводиться. Як і за часів Христа в Кані Галілейській, людям, що укладають шлюб та створюють сім'ї сьогодні, катастрофічно бракує того нового і найкращого вина, яке дає Христос. Сім'я в усіх своїх вимірах має бути включеною в єдиний та багатоманітний потік життя Духу в Церкві, має з усіх боків омиватися Його животворною силою, а для цього – задіяною до тих різноманітних "взаємно скріплюючих зв'язків", через які "складається і сполучається" і "чинить зріст тіла на будовання самого себе любов'ю" Тіло Христове, Церква (Еф. 4: 16).